

УДК 37.035.6

DOI: 10.32342/2522-4115-2021-1-21-4

В.Й. КУЛЬЧИЦЬКИЙ,
доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін
Тернопільського національного медичного університету
імені І.Я. Горбачевського МОЗ України

ДО ПИТАННЯ МОНІТОРИНГУ ЕФЕКТИВНОСТІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

Статтю присвячено питанням моніторингу ефективності патріотичного виховання учнівської молоді в контексті діяльності загальноосвітнього навчального закладу. Визначено, що моніторинг – це оцінювальна діяльність, спрямована на визначення ефективності виховних впливів, вивчення особливостей колективу з метою оцінки рівня вихованості та оптимізації освітнього й виховного процесів. З'ясовано, що наукові засади організації патріотичного виховання учнівської молоді потребують урахування рівня їхньої патріотичної вихованості. Доведено, що основною метою визначення ефективності педагогічних процесів є вивчення особистостей учнів, що дає змогу контролювати хід і темп їхнього психічного розвитку, виявляти їхні індивідуальні й потенційні можливості, особливості класних колективів для виявлення в них загальних і функційних затримок, труднощів психічного, трудового й етичного розвитку і в такий спосіб науково обґрунтовано управляти освітнім і виховним процесами. Розкрито ключові критерії патріотичної вихованості учнівської молоді – це знання та уявлення, соціальна поведінка, активність та дієвість. Зазначено, що в контексті реалізації особистісно орієнтованого підходу у вивченні особистості учня передбачено врахування тих вимог, які зумовлені, з одного боку, основними психолого-педагогічними принципами, з іншого – конкретними умовами освітнього та виховного процесів. Зроблено висновки про те, що за результатами аналізу сформованості окремих якостей особистості кожного учня складається загальна карта в класі, зокрема: рівні вихованості кожного учня й окремих груп учнів; наскільки і в якій сфері життєдіяльності (до навчання, до одностудентів, праці, самоосвіти) у певний момент той чи інший школяр може проявити самостійність, ініціативу, здійснити саморегуляцію поведінки, а хто – за допомоги й підтримки вчителя.

Ключові слова: моніторинг, ефективність, патріотизм, патріотичне виховання, учнівська молодь, школярі.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Ефективність є одним з найважливіших показників людської діяльності, якісно-кількісною характеристикою її результативності. У широкому значенні ефективність (з лат. «дійовий», «продуктивний», «що дає результат») – це співвідношення отриманого результату зі всіма витратами праці й використаних коштів, вона виступає індикатором розвитку і водночас його найважливішим стимулом. Прагнучи підвищити ефективність конкретного виду діяльності, фахівці визначають заходи, що сприяють процесу розвитку, і відсікають ті, що ведуть до регресу. Для з'ясування ефективності того чи того явища потрібно чітко фіксувати вихідні й кінцеві дані, а також проводити моніторинг для відстеження основних тенденцій розвитку і впливу окремих чинників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе значення в досліджуваній проблемі мають загальнотеоретичні й практичні праці Н. Капустіна, Л. Кацінської, Г. Лук'яненка, І. Магрицької, Т. Мальковської, А. Маркової, А. Мудрик, Н. Родіонові.

Основоположні засади патріотичного виховання були сформульовані видатними українськими вченими-педагогами О. Вишневським, О. Захаренком, І. Зязюном, М. Євту-

хом, В. Сухомлинським, І. Ткаченком. Низку наукових розвідок (А. Бойко, С. Гончаренка, О. Сухомлинської) присвячено патріотичному вихованню як суспільному феномену та його соціокультурній спрямованості. Наукознавчим проблемам патріотичного виховання значну увагу приділяли О. Абрамчук, Т. Анікіна, М. Бака, І. Бех, К. Біницька, Т. Гавлітін, О. Гевко, К. Журба, Ю. Завалевський, П. Ігнатенко, М. Качура, В. Кириченко, В. Киричок, О. Киричук, Б. Кобзар, В. Коваль, М. Конжиєв, О. Коркішко, В. Кузь, В. Кульчицький [8], Б. Мисак, Л. Мозгова, В. Новосельський, О. Олійник, Р. Петронговський, Ю. Руденко, О. Стьопіна, В. Третьякова, М. Фіцула, К. Чорна, В. Шахненко, І. Шкільна.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових досліджень щодо ефективності виховання патріотизму учнівської молоді дозволив констатувати, що науковці феномен патріотизму розглядали в різних аспектах. Разом з тим проблема патріотичного виховання школярів залишається висвітленою лише частково. Отже, виникла потреба в системному дослідженні з метою наукового осмислення й використання теорії і практики виховної діяльності патріотичного спрямування в сучасних умовах.

Метою статті є з'ясування стану дослідження проблеми ефективності виховання патріотизму школярів у педагогічній теорії та сучасній освітній практиці; врахування результатів моніторингу у виконанні пріоритетних завдань та особливостей здійснення патріотичного виховання учнівської молоді в контексті діяльності загальноосвітнього навчального закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Моніторинг (з англ. monitoring – відстеження шляхом постійного спостереження) – це система безперервного відстеження розвитку і продуктивності цілісного освітнього процесу, який аналізується за спеціально виділеними параметрами й на основі прийнятих критеріїв. Наприкінці минулого століття інтерес до моніторингу значно зріс, він поширюється на різні сфери суспільного життя, зокрема й на освітню. Г. Лук'яненко зазначає, що моніторинг пов'язаний безпосередньо з якістю освіти, управлінням якістю освіти, культурою оцінювання, з управлінськими рішеннями та стратегічним менеджментом [9, с. 199–204]. Моніторинг – це дослідження, яке виконує дві взаємопов'язані функції: спостереження та запобігання. Функція спостереження дає змогу оцінити якість освіти, зіставити результати, а функція запобігання сприяє передбаченню й уникненню небажаних результатів.

Отже, моніторинг – це оцінювальна діяльність, спрямована на визначення ефективності виховних впливів, вивчення особливостей колективу з метою оцінки рівня вихованості та оптимізації освітнього й виховного процесів.

У ракурсі нашого наукового дослідження доцільним є моніторинг виховної роботи для виявлення затрачених педагогом зусиль; одержання всебічної інформації про характер впливів навколишніх мікро- і макросередовищ на розвиток школярів. Л. Кацинська зазначає, що впровадження такого виду моніторингу має на меті виявлення таких характеристик: рівень вихованості й загального розвитку учнів; виховна система роботи в класі; емоційні реакції учнів на впроваджені заходи, педагогічні вимоги; ступінь задоволеності виховною роботою її суб'єктами; ступінь і характер взаємодії (співробітництво) суб'єктів виховання; моменти напруженості в стосунках учнів і педагогів та їхні причини; ступінь узгодження виховної роботи сім'ї, школи, суспільства [7].

Реалізація особистісно орієнтованого підходу у вивченні особистості учня передбачає врахування тих вимог, які зумовлені, з одного боку, основними психолого-педагогічними принципами, з іншого – конкретними умовами освітнього та виховного процесів, зокрема: моніторинг має бути спрямований на виявлення особливостей процесу психічного розвитку кожного учня; оцінювання результатів моніторингу доцільно проводити не шляхом зіставлення результатів з нормами або середніми величинами, а шляхом зіставлення їх з результатами попередніх моніторингових перевірок того самого учня з метою виявлення характеру й міри прогресивних змін та оцінювання його зусиль у навчальній діяльності та самовихованні; дослідження процесу психічного розвитку слід здійснювати протягом усіх років навчання; моніторинг має виявити не тільки актуальний рівень розвитку особистості, а проводитися з урахуванням зони найближчого розвитку (перспектив розвитку школяра, яких він може досягти в співробітництві з дорослими або самостійно); рівень розвитку школяра має бути описаний як змістова характеристика відповідної діяльності дитини, а про-

цес розвитку – розглядатися як зміна якісних своєрідних етапів розвитку цієї діяльності; вивчення особистості учнів та їхніх колективів завжди має бути спрямованим на розв’язання певного педагогічного завдання, що виникає за конкретних умов школи, класу, ситуації [5].

Отже, основною метою визначення ефективності педагогічних процесів є вивчення особистостей учнів, що дає змогу контролювати хід і темп їхнього психічного розвитку, виявляти їхні індивідуальні й потенційні можливості, особливості класних колективів для виявлення в них загальних і функційних затримок, труднощів психічного, трудового й етичного розвитку і в такий спосіб науково обґрунтовано управляти освітнім і виховним процесами.

У ракурсі нашого дослідження необхідно зауважити, що наукові засади організації патріотичного виховання учнівської молоді вимагають урахування рівня їхньої патріотичної вихованості.

Науковці О. Абрамчук та М. Фіцула наголошують на тому, що в дослідженні рівня патріотичної вихованості увагу приділено таким аспектам: розумінню та усвідомленню молоддю понять «патріот» та «патріотизм»; проявам патріотичних почуттів у ставленні до української мови, історії, культури, народу, держави; відповідальному ставленню до майбутнього фаху; виявленню рівнів патріотичної вихованості молоді [2].

Рівень патріотичної вихованості учнівської молоді варто розглядати як системну характеристику особистості, у якій відображено наявність і ступінь сформованості відповідних якостей, звичок поведінки. Патріотичну вихованість визначають за допомогою критеріїв, показників та ознак.

У процесі визначення ефективності патріотичного виховання школярів науковець І. Шкільна використала такі критерії: когнітивний критерій визначає ціннісне ставлення до Батьківщини, національну ідентифікацію, розуміння та усвідомлення свого місця та ролі в житті України, поваги до державних атрибутів та традицій українського народу, знання своїх прав й обов’язків, відображених у законах України, знання основних принципів демократії; процесуально-діяльнісний критерій характеризує активну участь у житті школи, органів самоврядування, толерантне ставлення до представників різних культур, віросповідань, готовність відстоювати інтереси України й протистояти антиукраїнській ідеології, відстоювати свої права й свою громадянську позицію; ціннісно-змістовий критерій охоплює прояв інтересу до історії й культурно-духовної спадщини українського народу, його мови, традицій, звичаїв і моралі, інтерес до життя в країні та роботу над собою; рефлексивний критерій відображає основні мотиви патріотизму в молоді (гуманістичні, егоїстичні, конформістські), які впливають на вибір стратегії поведінки, самосприйняття та саморегуляції поведінки, усвідомлення себе громадянином і патріотом України [4].

Науковець О. Стьопіна означила низку критеріїв для визначення ефективності патріотичного виховання молоді: динаміка патріотичного ставлення людини до Батьківщини (визначається на основі патріотичних та духовно-моральних думок молоді); динаміка поглиблення знань стосовно історії, культури, мистецтва, а також духовно-моральних засад та цінностей народу України (визначається за рівнем успішності з предметів гуманітарного циклу та за рівнем відповідей на запитання запропонованих учням анкет); динаміка добровільної участі молоді в діяльності патріотичного характеру, що спрямована на збереження та збагачення духовних і матеріальних надбань народу (перевіряється за кількісними показниками участі у виховних заходах); домінуючий тип самоідентифікації особистості (фіксується за аналізом результатів анкетування та творчих робіт молоді) [10].

Крім цього, О. Стьопіна виділяє шість типів патріотичної самоідентифікації особистості, які можуть служити критеріями її патріотичної вихованості: особистісно-родинний, що характеризується здатністю особистості любити ближніх, тобто відчувати любов не тільки до себе самої (формується в дошкільному віці в рамках родинного виховання); етнічний тип проявляється у «свідомому патріотизмі» – прагненні своїми вчинками сприяти благоустрою та процвітанню місця проживання (формується в середньому шкільному віці); державний, що передбачає прагнення відстоювати державні інтереси на всіх рівнях буття (формується в період навчання у випускних класах школи й вищих навчальних закладах); суперетнічний тип відображає сформованість патріотичного почуття як духовно-моральної якості особистості, тобто передбачає сформовану здатність особистості ідентифікувати себе як

суб'єкта східнослов'янської цивілізації (формується у процесі виховання у ЗВО та шляхом самовиховання); надособистісний тип передбачає здатність особистості ставитися з християнською толерантністю до представників інших народів, культур, релігійних конфесій (проявляється в міжнаціональних відносинах); притаманний зрілий, високодуховній особистості, яка формується у процесі самовиховання шляхом позитивної етнічної й суперетнічної самоідентифікації; маргінальний тип полягає в тому, що особистість не ідентифікує себе з жодною культурою (виявляється у відсутності патріотичної, національної та етнічної ідентифікації) [10].

У своїх наукових дослідженнях Ю. Зубцова визначає такі критерії сформованості патріотичних якостей школярів: когнітивний (знання, елементарні поняття патріотичного змісту); емоційно-ціннісний (патріотичні почуття, позитивне ставлення до явищ патріотичного змісту); діяльнісний (участь у заходах патріотичного змісту, досвід патріотичної діяльності) [6].

Науковець Т. Анікіна вважає критеріями патріотичної вихованості учнівської молоді такі: рівень знань, що включає ступінь орієнтації молоді в царині художньої спадщини рідного краю; ставлення до вивчення спадщини рідного краю, що проявляється в суб'єктивно-емоційному реагуванні; характер краєзнавчо-патріотичної діяльності зі збереження й відтворення соціально-культурного досвіду народу [3].

Досліджуючи питання патріотичного виховання молоді, О. Абрамчук виділяє такі критерії патріотичної вихованості: інтелектуально-пізнавальний, що характеризується знанням історії України, української мови, культури та традицій; емоційно-мотиваційний – усвідомлення національної належності, любов до рідної землі, народу, повага до історичного минулого країни, готовність до захисту Батьківщини; діялісно-практичний – відповідальне ставлення до навчання, участь у підготовці й проведенні виховних заходів патріотичного змісту, участь у діяльності патріотичного характеру, самоосвіта та самовиховання з формування патріотичних особистісних рис [1].

Науковець О. Жаровська виокремлює такі компоненти патріотичної вихованості: когнітивний, емоційно-мотиваційний, діялісний. Наголошує на тому, що кожен компонент виконує свою функцію: когнітивний компонент орієнтує на розвиток патріотичної свідомості, що передбачає засвоєння патріотичних цінностей (загальнолюдських, морально-гуманістичних, суспільно-громадянських, конституційно-державних тощо); емоційно-мотиваційний компонент передбачає наявність у молоді відповідних соціально значущих (гідно виконувати свій громадянський обов'язок) та особистісних мотивів; діялісний компонент спрямований на формування вмінь і навичок патріотичного виховання учнів у майбутній професійній діяльності [4].

На основі наявних у педагогічній науці підходів до визначення критеріїв та показників патріотичної вихованості школярів як педагогічної категорії окреслимо власне бачення цих питань. Ключовими критеріями патріотичної вихованості молоді, на нашу думку, є знання та уявлення, соціальна поведінка, активність та дієвість. Ці критерії є своєрідним узагальненням тих наукових розвідок, які спрямовані на вирішення проблеми ефективності патріотичного виховання школярів. Зокрема: *знання та уявлення* передбачає формування в молоді людини знань про історію держави, державні символи; ознайомлення з традиціями й культурою свого народу; формування знань про людство; формування уявлень про сім'ю, родину, рід і родовід; *соціальна поведінка* передбачає ознайомлення учнівської молоді з явищами суспільного життя; сприйняття навколишнього світу та ставлення до нього; вивчення норм моралі, їх дотримання, орієнтованість на усвідомлення пріоритету загальнолюдських цінностей та інтересів; формування лідерських якостей, ціннісних орієнтацій та ідеалів, у яких проявляються особливості життєдіяльності націй та етносів; *активність та дієвість* має на увазі те, що визначальною рисою українського патріотизму має бути його дієвість, спроможна перетворювати почуття на конкретні справи та вчинки на користь держави.

Залежно від складу й повноти формованих якостей особистості, її спрямованості й морально-патріотичної позиції виділяють такі рівні патріотичної вихованості молоді людини, в основі яких є розглянуті вище критерії та показники: низький рівень патріотичної вихованості: поверхневий інтерес до всього українського, недостатні зна-

ння історії своєї країни, нерозуміння культури свого народу, відсутність відповідальності за майбутнє своєї Батьківщини, що проявляється в байдужому ставленні до навчання, професійної підготовки, громадянських обов'язків, схильності до порушень дисципліни, відсутність прагнення до самоосвіти та самовиховання тощо; прояв патріотичних почуттів, емоцій бідний, знання сутності патріотичних понять слабкі; середній рівень патріотичної вихованості спостерігається в тих молодих людей, хто усвідомлює свою національну належність, проявляє достатній рівень знань з мови, історії, культури, однак має поверхневий інтерес до всього українського, бере участь у виховних заходах з патріотичного виховання лише за завданням педагога, поки що не повною мірою усвідомлює необхідність особистого внеску в розбудову Української держави, відповідальність за її майбутнє; високий рівень доводить сумлінне ставлення учнівської молоді до навчання, самоосвіти й самовиховання, проявляється у прагненні до морального й фізичного самовдосконалення, бажанні бути корисним своїй родині, суспільству, народу й країні, захищати національні інтереси держави та характеризується активною громадянською позицією [2].

Таким чином, за результатами аналізу сформованості окремих якостей особистості кожного учня складається загальна карта у класі, зокрема: рівні вихованості кожного учня й окремих груп учнів, наскільки і в якій сфері життєдіяльності (до навчання, однолітків, праці, самоосвіти) у певний момент той чи той школяр може проявити самостійність, ініціативу, здійснити саморегуляцію поведінки, а хто – за допомоги й підтримки вчителя. Такий аналіз дає змогу конкретизувати план виховної роботи та здійснювати індивідуальний підхід.

Висновки з цього дослідження та перспективи подальших розвідок. Отже, успіх виховної діяльності залежить від глибокого вивчення внутрішнього світу учнів, від розуміння мотивів їхньої поведінки. Педагог вивчає школярів не тільки на уроці, але й у процесі виховної роботи: у позаурочний час, під час відвідування сім'ї учня, походів та екскурсій. Виконане дослідження не претендує на вичерпне розкриття всіх аспектів означеної проблеми. Подальшого вивчення та розробки потребують методичні основи забезпечення розвитку процесу патріотичного виховання в школах України; питання формування готовності педагогічних працівників до здійснення процесу патріотичного виховання в умовах децентралізації.

Список використаної літератури

1. Абрамчук О. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Тернопіль, 2006. 254 с.
2. Абрамчук О., Фіцула М. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів: монографія. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. 147 с.
3. Анікіна Т. Патріотичне виховання майбутніх учителів музики засобами художнього краєзнавства: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1993. 19 с.
4. Жаровська О. Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Вінниця, 2015. 290 с.
5. Зайченко І. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. пед. закл. освіти. Чернігів, 2003. 528 с.
6. Зубцова Ю. Формування патріотичних якостей молодших школярів у взаємодії школи та сім'ї: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2012. 21 с.
7. Качинська Л. Виховний процес в сучасній школі: методичний посібник. Рівне, 1997. 159 с.
8. Кульчицький В. Роль молодіжних організацій у патріотичному вихованні школярів в Україні у другій половині ХХ століття. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. Педагогічні науки.* 2016. № 1 (11). С. 80–84.
9. Лук'яненко Г. Етапи становлення теорії та практики морального виховання старшокласників у загальноосвітніх школах України у другій половині ХХ століття. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки.* 2014. № 4 (25). С. 199–204.
10. Стьопіна О. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2007. 20 с.